

■ ■ ■ ELŐSZÓ ■

■ ■ ■

■

■ ■ ■

Bácskertes (Kupuszina) a néphagyományok gazdag lelőhelye, a vajdasági magyarság egyik legérdekesebb települése nemcsak néprajzi, de népzenei szempontból is. Lakóinak egy része a magyar nyelvterület északi sávjáról települt mai helyére, így remélni lehet, hogy zenefolklór-örökségében a felvidéki népzenei dialektus jellegzetességeit – ha csak nyomokban is – még megtaláljuk. Bácskertes máig élő népviselete és néptáncai mellett számos archaikus népszokást őriz, ennek ellenére népdalaiban döntően érvényesül a múlt századi népies műdalok általános divatja, amely a helyi jellegű népi dallamokat mára már szinte teljesen elnémította. Ezért fontos a jellegzetes helybeli dallamtermést a közéletbe visszaszármaztatni, annál is inkább, mert a bácskertesiek fiatalok egy részét is érdekli a régi törzshagyomány.

Tekintettel arra, hogy a hagyományos dallamvilágot pusztította ki leginkább a műzenei ízlés, a kötetet dallamszemponútú elvek szerint volt célszerű megszerkeszteni. Ily módon a hagyományos dallamvilág jellegzetességei jobban kidomborodnak és érvényesülnek. A dallamszemponútú szerkesztést műfaj és szöveg szerinti mutatók egészítik ki.

A népdalok nem csupán anyagukban veszélyeztetettek a hagyomány pusztulásával, hanem hiteles előadásukban is. A gépi felvételek számos olyan énekmódot őriznek, melyek ma már sehol sem hallhatók az élő gyakorlatban. Ezért a kötetet hangzó melléklettel is elláttuk CD-ROM formájában, melyeken eredeti helyszíni felvételek hallhatók hiteles népi előadásban.

Önálló bácskertesiek népdalkötet eddig még nem készült, pedig mind Bácskertes néprajzisziget-jellege, mind az onnan származó anyag mennyisége már régen sürgetik az önálló népzenei kiadványt.

BEVEZETŐ

Bácskerteseken meglehetősen sok népdalt gyűjtöttek: az 1940-es évek elején, 1960-ban és 1969-ben Kiss Lajos zombori származású magyarországi népzene kutató, az 50-es években Király Ernő,

az Újvidéki Rádió Magyar Népzenei Osztályának szerkesztője, a 70-es évek elején a néprajzi érdeklődésű és jellegű Zentai Múzeum amatőr gyűjtői és néprajzosai, végül, a 80-as évektől a kupuszinai gyűjtők is elég nagy számban. Az 1969-ben végzett táncgyűjtés (Martin György és Vásárhelyi László) hangszeres dallamokat is rögzített. A gyűjtött anyag kiterjed a népzene szinte teljes területére: lírai és táncdalokra, szokásdalokra, egyházi népepekekre, hangszeres dallamokra, ütempárszerkezetű énekes gyermekjátékokra és paródiákra. Zömmel strofikus szerkezeteket tartalmaz.

A gyűjtések évei:

- 1943 Kiss Lajos (helyszíni lejegyzések, még nem gépi felvételek: 44 dallam).
- 1956 Király Ernő (23 dallam).
- 1957 Király Ernő (2 dallam, közölve: Király Ernő: *Magyar népdalok és népies dalok*. Novi Sad, 1991; Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok II. Balladák, betyár- és pásztordalok*. Újvidék, 1999, Forum).
- 1960 Kiss Lajos – Janovics János – Sturcz József (13 dallam).
- 1964 Király Ernő (20 dallam).
- 1966 Király Ernő (1 dallam, közölve: Király Ernő: *Gyöngykaláris. Jugoszláviai magyar népepekek*. Újvidék, 1999, Forum).
- 1969 Kiss Lajos – Sturcz József (128 dallam).
- 1969 Martin György – Vásárhelyi László (25 dallam).
- 1972 Bodor Anikó – Bodor Géza – Tripolsky Géza (56 dallam).
- 1978 Székely Mária (2 dallam, közölve: Székely Mária: *Föld, föld... Gyűjtés a Dunatáj magyarságának szellemi néprajzi hagyományaiából*. Apatin, 1981, Apatini Irodalmi Kör).
- 1980–1983 Silling Istvánnak és tanítványainak felvételei és kiadványban (Silling István: *Ismeretlen anyám*.

- Újvidék, 1989, Forum) közölt dallamai (172 dallam).
- 1988–1989 Marások Gáspár (gyűjtésének kiadásai hangkazettán a kupuszinai Petőfi Sándor Művelődési Egyesület tagjainak előadásában, 78 dallam).
- 1990 Bodor Anikó (84 dallam), az Újvidéki Rádió felvételei a római katolikus templom énekeseivel (12 dallam).
- 1996, 1998 Silling István (37 dallam).
- 2000 Bodor Anikó – Csizmadia Anna – Németh István – Silling István (302 dallam).
- 2006 Bodor Anikó – Csizmadia János (31 dallam).
- 2013 Csizmadia Anna – Juhász Gyula – Németh István (21 dallam).
- 2014 Juhász Gyula – Silling István (19 dallam), Silling István (1 dallam), Juhász Gyula – Németh István (1 dallam).

Összesen 1072 dallam, ebből most 230 dallamot közlünk 544 változatban.

A legfiatalabb előadó 1966-ban született, és egyetlen dallal szerepel. A közölt dalanyag tehát a kupuszinaiak hagyományos dalismeretét kb. az 1950-es évekig terjedően tükrözi. Hogy a mai hagyománytisztelő lakosság mit tart megőrzésre érdemesnek, arról az 1988–1990-ben publikált hangzó anyag tanúskodik.

Az énekesek közül kiemelkedik az 1892-ben született Péter Pálné (1943-ban Maros Pálné) Szurap Ilona, akitől 1943-tól kezdve 1972-ig gyűjtöttek, tőle 70 dalt közlünk. Ezeknek mintegy felét 2-4 alkalommal is rögzítették. Nehéz sorsú, de tréfás és dalos kedvű asszony volt.

Kiváló énekesek és nagy dalismerettel rendelkeznek még az idősebbek közül az 1893-ban született Janovics Jánosné Nagy Erzsébet (33 dal) és az 1898-ban született templomi énekes, Gábor József (37 ének). Az 1900-as évek első felében születettek közül említésre

méltók még Dobó Orbánné Brúnyai Katalin (szül. 1914, 12 dal), Antalovics Mihályné Deák Verona (szül. 1906, 9 dal), Nagyfejű Istvánné Balogh Erzsébet (szül. 1921, 34 dal), Fontányi Jánosné Kiss Mária (szül. 1926, 34 dal), Guzsvány Imréné Urbán Verona (szül. 1929, 16 dal), Guzsvány Gáspárné Buják Verona (szül. 1929, 11 dal), Dienes Pál templomi énekes (szül. 1933, 41 ének) és Guzsvány Mihályné Jánosi Verona (szül. 1935, 31 dal). Az énekeket és dalismeretüket külön táblázat szemlélteti.

A gyűjtések anyagából eddig a következő kiadványokban tettek közzé:

- A csizmámnak se talpa, se sarka. Kupuszinai vidám népdalok.* Hangkazetta. Novi Sad, [1989], Accordo.
- Bartók Béla – Kodály Zoltán szerk.: *A Magyar Népzene Tára I–X.*
- Bereczky János: „Ó, szép fényes hajnalcsillag”. *Magyar népi karácsonyi énekek.* [Budapest], 1983, [Református Zsinati Iroda].
- Bereczky János: *A magyar népdal új stílusa I–IV.* Budapest, 2013, Akadémiai Kiadó.
- Bodor Anikó szerk.: *Vajdasági magyar népdalok.* Hanglemez: LPX 18215. Budapest, 1992, Hungaroton.
- Bodor Anikó szerk.: „Fehér liliomszál...”. *A Vajdasági magyar népdalok IV. kötetének válogatott hangzó anyaga.* Zenta, 2011, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Bodor Anikó: *Tiszából a Dunába folyik a víz. Egy népdalvetélkedő dalaiból.* Zenta, 1978. /Zentai Füzetek, 8/G/.
- Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok II. Balladák, betyár- és pásztordalok.* Melléklet: 2 darab hangkazetta. Újvidék–Zenta, 1999, Forum – Thurzó Lajos Közművelődési Központ.
- Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok III. Párosítók, lakodalmások, szerelmi dalok.* CD-melléklettel. Újvidék–Zenta, 2003, Forum – Thurzó Lajos Közművelődési Központ.

- Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok IV. Énekes népi gyermekjátékok*. Újvidék–Zenta, 2008, Forum – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok. Lírai dalok*. Újvidék, 1997, Forum.
- Bodza Klára – Paksa Katalin: *Magyar népi énekiskola I. 2 darab hangkazetta-melléklettel*. Budapest, 1992, Tankönyvkiadó.
- Burány Béla szerk.: *Hallották-e hírét? Pásztor dalok, rabénekek, balladák*. Gyűjtötték Bodor Anikó, Bodor Géza, Burány Béla, Tripolsky Géza. Újvidék, 1977, Forum. /Hagyományaink, 8./
- Deák Bárdos György összeáll.: *Muskátli. 97 magyar népdal*. 2. kiadás. Budapest, 1970, Zeneműkiadó.
- Dobszay László – Németh István szerk.: *Magyar népének népzenei felvételeken*. 8 hangkazetta. [Budapest], 1997, Magyar Egyházzenei Társaság.
- Dobszay László – Szendrei Janka: *A magyar népdaltípusok katalógusa I/AB*. Budapest, 1988, MTA Zenetudományi Intézet.
- Kerényi György sajtó alá rend.: *A Magyar Népzene Tára IV. Párosítók*. A dallamokat rendszerezte Járdányi Pál. Budapest, 1959.
- Király Ernő: *Gyöngykaláris. Jugoszláviai magyar népénekek*. Újvidék, 1999, Forum.
- Király Ernő: *Magyar népdalok*. Újvidék, 1962; újra kiadva: Király Ernő: *Magyar népdalok és népies dalok*. Novi Sad, 1991, Udruženje kompozitora Vojvodine.
- Kiss Lajos gyűjt. és közread.: *Rozmaring. 91 magyar népdal*. Budapest, 1958, Zeneműkiadó Vállalat.
- Kiss Lajos: *108 magyar népdal. Délvidéki daloskönyv*. Budapest, 1943, Magyar Kórus.
- Kiss Lajos: *Köszöntők a jugoszláviai magyar népzeneben. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 1972. 11–12. sz.

- Kupuszinai lakodalom.* Hanglemez és hangkazetta.
Beograd, 1988, PGP RTB.
- Olsvai Imre sajtó alá rend.: *A Magyar Népzene Tára VII. Népdaltípusok 2.* Budapest, 1987.
- Paksa Katalin – Németh István szerk.: *Magyar Népzenei Antológia IV. Alföld (Hungaroton LPX 159-63) hanglemezalbum dallamai.* Budapest, 1994, MTA Zenetudományi Intézet.
- Régi magyar népdaltípusok (CD-ROM a Dobszay–Szendrei *A magyar népdaltípusok katalógusa I/AB*, c. kiadványhoz).
- Silling István: *Ismeretlen anyám. Kupuszinai népballadák és balladás dalok.* Újvidék, 1989, Forum.
- Székely Mária: *Föld, föld... Gyűjtés a Dunatáj szellemi néprajzi hagyományáiból.* Apatin, 1981, Apatini Irodalmi Kör.
- Üdvöz légy, kis Jézuska! *Karácsonyi énekek.* Hangkazetta. Novi Sad, 1990, Prometej Kiadó és Terjesztő Ügynökség.
- Vargyas Lajos sajtó alá rend.: *A Magyar Népzene Tára VIII/A, B. Népdaltípusok 3.* Budapest, 1993.

Összesen 295 publikált dal, de zömmel többszöröződésekről, azonos típusokról azonos változatokban van szó, különösen a hangzó kiadványokban. Silling István balladáskötete tesz közzé legtöbb hiteles anyagot. Az Újvidéki Rádió népszerűsítő kiadványain szintén sok hitelesnek tekinthető dallam szerepel.

Válogatásunkban az anyag zenei szempontok szerint a következő csoportokra oszlik: *kötetlen és kötött szerkezet.* A kötetlen szerkezetekbe tartoznak a gyermekdalok (1–13. sz.), a kötött szerkezetekbe a strofikus dalok nagy többsége (14–230. sz.). A két csoport nem mindig különül el élesen egymástól, találunk átmeneti szerkezeteket is ütempárosság és strófa között (pl. 52., 55., 79., 94–95. sz.). A búcsúsparódiák sem strofikusak (116. sz.).

A kötött szerkezetek kor és eredet szerint válnak szét különböző kategóriákba:

1. régi réteg (régi stílus, A osztály);
2. jövevény réteg (más népektől, más társadalmi rétegektől átvett, többé-kevésbé meghonosodott, elmagyarosodott dallamok, C osztály);
3. új réteg (népzeneink legfiatalabb rétege, az új stílus, visszatérő szerkezet, B osztály).

Az új stílusú és jövevény dallamok a hagyományosság mértéke szerint csoportosíthatók törzsrétegre és egy olyan rétegre, melyben hagyományidegen elemek vannak jelen különböző mértékben.

Jövevény réteg:

- a) törzsdallamai hagyományossá alakult képződmények (C₁ osztály);
- b) átmeneti dallamai részben hagyományossá alakult képződmények (C₂ osztály);
- c) legidegenszerűbb dallamai csak indokolt esetben kerülnek közlésre (C₃ osztály).

Az új stílus:

- a) hagyományos törzsrétege (B₁ osztály);
- b) átmeneti rétege: műdalos elemek jelenléte a törzshagyományban (B₂ osztály);
- c) idegen rétege tartalmazza a legidegenszerűbb műdalos elemeket (B₃ osztály, csak indokolt esetben kerülnek közlésre).

Mint már előbb is említettük, kötetünk anyagában 544 változat szerepel. A strofikus dalok mennyisége ebben 518 változat. A típusok száma ennél lényegesen kevesebb: 175. A típusok és vál-

tozataik aránya vet fényt az élő népzene elevenségére. Minél több és különfélebb változatát éneklük egy típusnak, annál elevenebb hagyományt tükröznek.

A bácskertesi régi stílusú ereszkedő (kvintváltó) pentaton dallamok száma igen kevés (az ótörök örökség legfiatalabb rétege), mindössze 7 típus 33 változatban (15–23. sz.). Azonban ezek közül egy csak Bácskertesre jellemző típus (15–17. sz.). Közvetlen változatára a legújabb időkben bukkantunk a szomszédos Doroszlón. A dallam változásait az első gyűjtésektől napjainkig végigkövethetjük. Ma is eleven hagyomány, a kupuszinai „bokrétaozgalom” „szignáldala”. Régebben katonadal szövegekkel is énekeltek, ma már csak két versszakkal, *Kurta farkú fecske...* szövegkezdettel. Ez a szöveg tartalmáról ítélve talán lakodalmas lehetett valamikor. A maiak nem tudnak ilyen funkciójáról. A régi réteg egyik rendhagyó tagja egy háromsoros libizárdallam (18. sz.), típusa a Dunántúlon otthonos. A többi 5 típus általánosan elterjedt nyelvterületszerte. Feltűnő a parlando-rubato pásztordalok hiánya, ami az Alföldre is, a szomszédos Dunántúltra is, de az északi népzenei dialektusra is annyira jellemző. Az egyetlen gyűjtött pásztordaltípus (19. sz.) szövege tréfás dal.

A régi stílus ugor eredetű öröksége (siratóstílus) már csak az egyházi népének egy csoportjában és azok paródiáiban fedezhető fel (57–61. sz.) a jövevény réteg dallamai között.

A jövevény réteg dallamai sokkal tekintélyesebb tömböt képviselnek a régi stílusúaknál: 88 típus 241 változatban. Mind egyházi, mind világi dalok szerepelnek benne. Ez a réteg sok különféle kisebb stíluscsoportot alkot, közülük nem egy igen régi eredetű. Az ún. Rákóczi-nóta csoportját képviseli a kupuszinai párosító (28. sz.), a lakodalmi hajnali mosdatás hajdani szokásának fennmaradt dala (29. sz.) és az egyházi énekek közül három (87.A–C sz.). Ebben a csoportban találkozunk a lakodalmi szórakoztató táncok között (sámlis tánc, vánkostánc; 52–53. sz.) olyan hangszeres eredetű dallamokkal, melyekben egy 1592-ből származó *Drezdai tabulatúráskönyv Heyducken Dantzára* vagy a Kájoni-kódex (1634–1672) *Apor Lázár tanczára* ismerünk. A lakodalmi

gyertyástánc dallamát (51. sz.) pedig nyilván az egyetlen olyan dallamörökségnek tekinthetjük, amelyet a kupuszinaiak hajdani településhelyükről hoztak magukkal 250 éve. Ez a kis terjedelmű dallam, mely kétsoros és négysoros (dúr kvintváltó) alakban egyaránt él, csak a nyelvterület északi sávján fordul elő, szintén mint lakodalmas. Még egy érdekesség a sok közül, hogy egyik mély járású középkori adventi énekünket többnyire *Ó, fényességes szép hajnal* kezdettel mind fríg, mind dór végződésű három-, ill. négysoros alakban ismerik a használatban (62. sz.).

Ebben a rétegben sok a domború dallamgörbét kirajzoló daltamok száma, melyek az új stílusra emlékeztetően kupolásan építkeznek, de szerkezetük nem visszatérő. Közülük jó néhány típus népes változatkörrel rendelkezik, ami népszerűségüket igazolja (34–35., 37–41., 46–48. sz.).

Az új stílusú dalok típuszáma 88, változataiké pedig 233. Ezt a stílust a visszatérő szerkezetek és a tempo giusto fémjelzik. A virágzó új stílus szembeötlő ismérve a nagy ambitusú kezdő- és zárósor. Az ilyen dalok vannak többségben. A kis ambitusú szélső sorok inkább a stílus kezdeti szakaszán fordulnak elő. Ezt a réteget ilyenformán három csoportra oszthatjuk: kis ambitusú szélső sorok, nagy ambitusú szélső sorok és egy olyan, kevés létszámú csoport, melyben az első két sor is azonos (AABA forma). Köteünk anyaga ilyen szempontból is rendhagyó. A kis ambitusú dalok 44 típusát 125 változat, a nagy ambitusúak 28 típusát 60 változat, az AABA szerkezetűek 16 típusát 48 változat képviseli. A kis terjedelmű szélső sorok mennyisége majdnem a kétszerese a nagy terjedelműekének, ami régies állapotok jele. Itt is előfordulnak nálunk csak Kupuszinán gyűjtött típusok, mint a *Béreslegény mezítláb ment szántani* és a *Béres vagyok, béres* kezdetűek (123. sz., ill. 168. sz.) vagy az *Aranykút, aranykút* kezdetű szerelmi dal (169–170. sz.), de olyanok is, melyek a közkeletű típusnak egyéni, helyi arculatot kölcsönöztek (171. sz. vagy a nagy ambitusúvá tágitott 186. sz.).

A nagy ambitusú szélső sorok csoportjában örömmel tapasztalhattuk, hogy az általánosan elterjedt, *Réten, réten, sej, a kupuszinai*

réten kezdetű, általánosan oktávtöréses romlással megszólaló típus Bácskertesén ép formában hallható (197. sz.). Igen népszerű még a *De sajnálom, amit cselekedtem* kezdetű dal is (208–209. sz.), amely mind lá-, mind szóvégű változatban előfordul.

Az AABA formaképletű dalokról elmondható, hogy eléggé egyöntetű változatokban szólalnak meg, és gyakran csupán egy-egy versszakkal, amit a népi gyakorlat nem tart teljes érvényű változatnak.

Az elmondottak alapján úgy tűnik, mintha Bácskertes népzenei életében „új stílus előtti állapotok” uralkodnának.

A kis ambitusú kezdősorok és az AABA forma csoportjában egyházi népénekek is jelen vannak, míg a nagy ambitusúakban csak világi dalok fordulnak elő.

A dalanyag vizsgálata felhangzási alkalmak szerint ugyancsak figyelemre méltó képet nyújt. Az alkalomhoz kötött és az alkalomhoz nem kötött dalok aránya 3 : 2. Más vidékeken az alkalomhoz nem kötött dalok száma dominál. Bácskertes tehát ilyen szempontból is régies állapotokat őriz. Az alkalomhoz nem kötött dalok között 42 a balladák száma.

Mint már említettük, a gyűjtések során előkerült dalmennyiség mintegy 1000 dallam. Ennek a kirívóan magyartalan része kb. az anyag felét teszi ki. Itt is jellemző azonban a számos változattal szereplő típusok jelenléte. Ezek a dallamok, jóllehet sokkal népszerűbbek az itt közölteknél, terjesztésre, hagyományápolásra nem alkalmasak, népzenei értékük nincs, de ezek uralják a jelenlegi közízlést. A megőrzésre érdemes dalok közreadásával remélhetőleg hozzájárulhatunk, hogy a hagyományaikhoz ragaszkodó bácskertesiek dallamaikban is népzeneileg hiteles, valódi értékeket őrizzenek meg az utókor számára.

Bodor Anikó